

αὐτὸ κυνηγῶντας τὸ καλύτερο δὲν τὸ φθάνει ποτὲ καὶ τοποθετῶντας τὴν εὐτυχία πάντοτε στὸ μέλλον γίνεται ἀνίκανος ν' ἀπολαύσῃ ὅσ' ἀγαθὰ πλούσια τοῦ παρέχει κάθε στιγμή. Ἔτσι ἡ τάση γιὰ τὸ καλύτερο μπορεῖ νὰ γίνῃ πραγματικὴ πηγὴ δυστυχίας καὶ ἐπειδὴ ἡ ζωὴ σπάνια ἀνταποκρίνεται πρὸς ὅ,τι ὁ καθένας θεωρεῖ γιὰ καλύτερο μπορεῖ, ἐνῶ εἶναι ἀνεκτὴ νὰ καταντήσῃ ἀνυπόφορη. Μιὰ τέτοια γνώση γιὰ τὸ καλύτερο, πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἔκφραση τοῦ ἀορίστου καὶ ἀπείρου τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὀρέξεων, δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς κανένα ἀτομικὸ κατόρθωμα. Καὶ γενικώτερα : δὲν ἔχει καμμία ἀξία νὰ ξέρῃ κανεὶς τί εἶναι τὸ καλύτερο—ἀφοῦ μάλιστα τοῦτο περίπου ὅλοι τὸ ξέρουν—ὅταν ἀγνοεῖ τί ἀπ' τὸ ἀπειρο τῶν ὀρέξεών του εἶναι ἐφικτὸ καὶ πότε καὶ ποῦ καὶ μέχρι ποίου σημείου (πόσον) καὶ πῶς καὶ ὡς πρὸς τί.

II

ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΚΡΙΝΟΜΕΝΟΙ ΜΕ ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΚΑΛΥΤΕΡΟΥ

Ἐξέτασις τοῦ θέματος με ἀντίστροφη προοπτικὴ.

Ἡ σχετικότητα τοῦ καλύτερου νοεῖται ἔπειτα ἀπ' ὅσα εἶπαμε σὰν μιὰ αὐστηρὴ συνάρτηση, στὴν ὁποία πρέπει νὰ βρίσκωνται οἱ προτιμήσεις μας καὶ ἡ ἐκλογὴ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸ καὶ τὶς ἰσχύουσες συνθῆκες γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι προτιμᾶμε καὶ ἐκλέγουμε πράγματι τὸ καλύτερο. Μ' αὐτὴ τὴν ἀποψη συνταυτίζεται τὸ καλύτερο κάπως με τὸ λυσιτελέστερο. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνη πῶς, ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενον τοῦ καλύτερου καθορίζεται ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς καὶ σχετίζεται πρὸς τὶς εἰδικὲς συντρέχουσες συνθῆκες, γι' αὐτὸ ὅ,τι συντείνει πῶς πρὸς τὴν ἐπίτευξιν ἑνὸς σκοποῦ εἶναι καὶ τὸ καλύτερο. Γιατὶ ὑπάρχουν σκοποὶ καθ'αὐτὸ καλοὶ, ὅπως καὶ καθ'αὐτὸ πονηροί. Κατὰ συνέπειαν ἂν τὸ καλύτερο συνέπιπτε πρὸς τὸ λυσιτελέστερο, τότε θὰ μπορούσαμε νὰ λέμε ὅτι καὶ ὁ ἐγκληματίας σκέπτεται «τὸ καλύτερο» τρόπο, με τὸν ὁποῖο θὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἐγκλημά του. Γιατὶ καὶ αὐτὸς ρυθμίζει τὶς πράξεις του με κάποια σύνεση καὶ πρόγραμμα, πού θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν τὴν «καλύτερη» πραγματοποίηση

τῶν σκοτεινῶν σκοπῶν του. Οἱ λέξεις «καλύτερη πραγματοποίηση» ἔχουν στήν περίπτωσιν αὐτῆ τῆ σημασία τοῦ «ἐπιτυχέστερη πραγματοποίηση» καὶ ἀναφέρονται ἀποκλειστικὰ στὰ μέσα, πού χρησιμοποιοῦνται γιά τῆ πραγματοποίηση ἑνὸς σκοποῦ. Ἡ ἐπιτυχία ὁμως εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεσις γιά τὴν πραγματοποίηση τόσον τοῦ καλοῦ ὅσον καὶ τοῦ ποταποῦ. Αὐτῆ τῆ σημασία λοιπὸν δὲν μπορεῖ ν' ἀχθῆ τὸ καλύτερο ἢ καὶ ἂν καταχρηστικὰ τὴν προσλαμβάνη, δὲν εἶναι ἔννοια πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Τὸ καλύτερο, στή σημασίᾳ πού ἔχει, ὅταν ζητεῖται ἡ ἐξεύρεσις τῶν προσφορώτερων μέσων, πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ καλύτερου πού με βᾶσιν αὐτὴν ἐνεργοῦμε τὴν ἱεραρχικὴν κατάταξιν τῶν σκοπῶν καὶ τὴν κριτικὴν τῆς ἐκλογῆς τῶν μέσων. Ἐὰν λοιπὸν στή ἀρχὴ τῆς ἐρευνᾶς μας ἐμελετήσαμε τὸ κριτήριον τοῦ καλύτερου στήν ἀναφορὰ του πρὸς τοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοπούς, τώρα πλέον ὀφείλουμε νὰ συλλάβουμε τὸ καλύτερο ὡς κριτήριον αὐτῶν τῶν ἴδιων σκοπῶν. Τὸ ἐρώτημα πιά τίθεται, ἐὰν ὑπάρχουν τέτοια κριτήρια τῶν σκοπῶν καὶ ἂν μπορούμε ν' ἀπομακρύνουμε ἀπ' τὸ καλύτερο τὴν ἀοριστία του διατυπώνοντας ὠρισμένες γενικὲς καὶ ἀξιωματικὲς προτάσεις, τίς ὁποῖες χαρακτηρίζουμε με τὸ γενικὸ ὄρο «καλύτερο», ἔστω καὶ ἐὰν στή συγκεκριμένη περίπτωσιν, μένουν ἀδιατύπωτες. Ἡ ὑπαρξὴ δηλ. τῶν κριτηρίων αὐτῶν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ γεγονός, ἐὰν λάβουν ἢ ὄχι μορφήν ἀξιωματικῶν προτάσεων καὶ ἂν εἶναι συνειδητὲς ἢ ὄχι. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος μετακινούμενος διαλέγει τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν γιά νὰ φτάσῃ στὸ σημεῖον πρὸς τὸ ὁποῖον μετακινεῖται, πολὺ πρὶν διατυπώσῃ τὴν ἀξιωματικὴν πρότασιν ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι βραχύτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη γραμμὴ, ἔτσι καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ καλοῦ δὲν συντελεῖται μόνον με ἀναλυτικὲς λογικὲς κρίσεις, ἀλλὰ συνηθέστερα ὀδηγοῦμεθα ἀπὸ τὰ ἀξιολογικά μας αἰσθήματα, πού καὶ αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἀπαντήσεις τοῦ ἀξιολογικοῦ συνειδότητος.

Ἡ γνώσις τοῦ καλυτέρου κατὰ τὸν Brentano.

Ὁ Franz Brentano θέτοντας τὸ ἐρώτημα⁴⁾, τί εἶναι τὸ καλύτερο, τὸ προσδιορίζει στήν ἀρχὴν ψυχολογικά, λέγοντας ὅτι ἐὰν «καλὸν»

4) Franz Brentano: Vom Ursprung sittl. Erkenntnis.

εἶναι ἐκεῖνο, πού ἀξίζει ν' ἀγαπηθῆ, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τότε φαίνεται «καλύτερο» ἐκεῖνο πού ἀξίζει ν' ἀγαπηθῆ μὲ μεγαλύτερη ἀγάπη. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ μέγεθος ἢ ὁ βαθμὸς τῆς ἀγάπης δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελῆ κριτήριον τῆς ἐννοίας τοῦ καλύτερου, γιατί τὸ καλὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ βαθμὸ τῆς εὐαρέσκειας, ἢ τῆς δυσαρέσκειας πού μπορεῖ νὰ μᾶς προκαλέσῃ—ἐξ ἄλλου μπορεῖ ν' ἀγαπήσουμε τὸ ἀνάξιο καὶ νὰ μισήσουμε τὸ ἀξιο—γιαυτὸ τίθεται πιά τὸ ἐρώτημα, πῶς νὰ ἀναγνωρίζουμε ὅτι κάτι ἀξίζει ν' ἀγαπηθῆ περισσότερο ἢ μ' ἄλλους λόγους πῶς ἀναγνωρίζουμε ὅτι κάτι εἶναι πραγματικὰ καλύτερο.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση πού θέτει πιά ἀντικειμενικὰ τὸ ζήτημα, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν ὑποκειμενικὴν προτιμῆσιν καὶ ἀπ' τὸ ἀγαπᾶν καὶ μισεῖν ἢ τὸ ἀρέσκειν καὶ ἀπαρέσκειν, βρίσκει ὁ Brentano τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν, διατυπωμένην σὲ 3 προτάσεις, πού ἀποτελοῦν 3 γενικὲς περιπτώσεις στίς ὁποῖες προτιμᾶμε πραγματικὰ τὸ καλύτερον: 1) ὅταν προτιμᾶμε κάτι τὸ καλόν, τὸ ὁποῖον σὰν τέτοιο διαγνώσαμε ἀπ' ἓνα κακόν, πού καὶ αὐτὸ σὰν τέτοιο τὸ διαγνώσαμε 2) ὅταν προτιμᾶμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος, πού διαγνώσαμε ὅτι εἶναι καλόν, ἀπὸ τὴν μὴ ὑπαρξὴ του ἢ ἀνίθιστα τὴν μὴ ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος, πού διαγνώσαμε γιὰ κακόν, ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ του καὶ 3) ὅταν προτιμᾶμε στὴν ὁλότητά του ἓνα ἀγαθόν, συγκείμενον ἀπὸ μέρη, ἀπὸ ἓνα μέρος του ἢ καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἀκόμη ἀγαθόν, πού, ἐνῶ δὲν εἶναι μέρος αὐτοῦ, ἰσοῦται ὅμως ἀπὸ κάθε ἀποψη πρὸς ἓνα τῶν μερῶν του.

Παρατηρήσεις γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσιν τοῦ Brentano.

Γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσιν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ κατηγορήσῃ τὸν Brentano γιὰ ἀφέλεια, διότι βασίζει τὴν ἐννοίαν τοῦ καλύτερου πάνω στὴ γνώσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, γνώσιν πού τὴν προϋποθέτει γιὰ δυνατὴν. Μᾶς λέει δηλ. μὲ κάποια ἀπλοϊκότητα ὅτι τὸ καλόν εἶναι ἀπὸ τὸ κακόν προτιμητέον ἢ μάλλον ὅτι ἡ γνώσιν πού ἔχουμε καὶ γιὰ τὸ καλόν καὶ γιὰ τὸ κακόν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προτιμᾶμε τὸ πρῶτον ἀπ' τὸ δεύτερον καὶ ὅτι σ' αὐτὴ τὴν προτίμησιν στηρίζεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ καλύτερου. Τὸ ὅτι μιὰ πράξις ἠρωϊσμοῦ εἶναι ἀνώτερη ἀπ' ἓνα φαγοπότην ἢ ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι προτιμότερη ἀπ' τὸν πόνον ἢ τὸ νὰ ἔχη κανεὶς φίλους εἶ-

ναὶ ὠφελιμώτερο ἀπὸ τὸ νὰ ἔχη ἐχθρούς, ὅλες αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις εἶναι τόσον ὀλοφάνερες, ὥστε καταντάει καὶ περιττὸ νὰ τὶς ὑποστηρίξη κανεὶς. Ἐὰν παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διαβεβαιώνη κανεὶς μὲ τόσο ἀφελῆ τρόπο πράγματα τόσο ἀπλᾶ, τοῦτο ὀφείλεται σὲ δυὸ λόγους 1) διότι ὑπάρχουν σκεπτικιστὲς ποὺ μὲ ὅμοιο ἀφελῆ τρόπο διαμφοισβητοῦν τὰ ὀλοφάνερα αὐτὰ πράγματα καὶ 2) διότι κάθε ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ ἀξιώματα δηλ. ἀπὸ προτάσεις αὐταπόδεικτες, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἀδιαφιλονίκητες βάσεις κάθε ἐπιστημονικοῦ οἰκοδομήματος. Κανεὶς δὲν γέλασε ποτὲ μὲ τὴ διαβεβαίωση ὅτι μεταξὺ δύο σημείων περνᾷ μόνο μία εὐθεῖα ἢ ὅτι αὐτὴ εἶναι βραχύτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη γράμμῃ. Ἀνάλογη λοιπὸν εἶναι καὶ ἡ διαπίστωση ὅτι τὸ καλὸ εἶναι ἀπ' τὸ κακὸ προτιμητέο.

Ἡ γένεση τοῦ ἐρωτήματος γιὰ τὸ καλύτερο.

Μὲ τὴν παραπάνω διαπίστωση δὲν γεννιέται ὅμως ἀκόμη μὲ τρόπο ὀξὺ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ καλύτερου. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀρχίζει ἀπ' τὴ στιγμή, ὅπου ἡ ἐκλογὴ δὲν στρέφεται πιά γύρω ἀπ' τὰ ἄκρα μιᾶς ἐναντίωσης, ἀλλ' ἀναφέρεται στοὺς ἐνδιάμεσους αὐτοὺς βαθμοὺς ἢ σ' ἀγαθὰ ὁμοιάζοντα μεταξὺ των. Σχετικὰ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ Τοπικά του : «Πρῶτον διωρίσθη ὅτι τὴν σκέψιν ποιούμεθα οὐχ ὅπερ τῶν πολὺ διεστώτων καὶ μεγάλην πρὸς ἄλληλα διαφορὰν ἔχόντων (οὐδεὶς γὰρ ἀπορεῖ πότερον ἢ εὐδαιμονία ἢ ὁ πλοῦτος αἰρετώτερον) ἀλλ' ὑπὲρ τῶν σύνεγγυς καὶ περὶ ὧν ἀμφοισβητοῦμεν ποτέρῳ δεῖ προσθέσθαι μᾶλλον, διὰ τὸ μηδεμίαν ὁρᾶν τοῦ ἑτέρου πρὸς τὸ ἕτερον ὑπεροχὴν. Δῆλον οὖν ἐπὶ τῶν τοιούτων ὅτι δειχθείσης ὑπεροχῆς ἢ μιᾶς ἢ πλειόνων συγκατατασθήσεται ἡ διάνοια ὅτι τοῦτ' ἐστὶν αἰρετώτερον, ὀπότερον τυγχάνει αὐτῶν ὑπερέχον».

Ἄς δοῦμε λοιπὸν τώρα ποιὲς εἶναι αὐτὲς, οἱ ἀξιωματικὲς προτάσεις καὶ ποιὰ τὰ βασικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ὀρθὴν προτίμηση τοῦ καλύτερου.

Ἡ βασικὴ ἀρχή.

Σὰν βασικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴν ὀρθὴν προτίμηση τοῦ καλύτερου πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι : ἀνώτερο εἶναι τὸ προτιμώμενο χάριν τοῦ ἴδιου

τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ὄχι ἐκ αἰτίας ἄλλου. «Τὸ αὐτὸ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου αἰρετόν».

Βέβαια εἶναι πολλὰ τ' ἀγαθὰ, πού, ἐνῶ σὰν αὐτοτελεῖς σκοποὶ ἐπιδιώκονται, ἐπιδέχονται τὴν ἀναμεταξύ των σύγκριση καὶ ἐπομένως μπορεῖ νὰ κριθοῦν πάλιν μὲ τὸ κριτήριο τοῦ καλύτερου. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορεῖ ποτὲ ἐν' ἀγαθό, πού δὲν ἐπιδιώκεται χάριν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ν' ἀποβῆ ἄνωτερο ἀπὸ ἓνα ἀγαθὸ καθ'αυτὸ ἐπιδιωκτέο. Γιατί, ἂν καὶ συμβαίνει συχνὰ ἓνα μέσο πού ὁδηγεῖ σ' ἓνα σκοπὸ νὰ θεωρεῖται ἄνωτερο ἀπ' ἓνα ἄλλο καθ'αυτὸ ἐπιδιωκτέο ἀγαθό, ἐντούτοις ἡ προτίμηση αὐτῆ ὀφείλεται στὸ συνταυτισμὸ μέσου καὶ σκοποῦ, πού ἐκλαμβάνονται σὰν ἓνα ὅλο. Τὸ μέσο δηλ. προτιμᾶται, ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον χάριν τοῦ σκοποῦ (τοῦ ἀγαθοῦ) πρὸς τὸν ὁποῖον ὁδηγεῖ καὶ μόνον ἐξ αἰτίας τῆς ἀναφορᾶς του αὐτῆς καὶ τοῦ συνταυτισμοῦ του πρὸς τὸ σκοπὸ μπορεῖ νὰ φανῆ ἄνωτερο ἀπ' ἓνα ἄλλο καθ'αυτὸ ἐπιδιωκτέο ἀγαθό. Ὅτι αὐτὸ εἶναι ἔτσι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μόλις τὸ μέσο αὐτὸ πάψη νὰ ὁδηγῆ στὸ σκοπὸ, παύει αὐτόματα νὰ ἔχη τὴν ἑτερόφωτη ἀξία του. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, πού ὅλοι τὸ ἐπιδιώκουν σὰν αὐτοτελεῖ σκοπὸ, διότι εἶναι μέσο, πού ἐξασφαλίζει ἀπειρους σκοπούς, μικροὺς καὶ μεγάλους, καὶ γίνεται ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματοποίησίν των. Τὸ χρῆμα ὅμως χάνει κάθε ἀξία τῆ στιγμῆ πού θὰ πάψη νὰ ἐκπληρῶνῃ τὸ ρόλο τοῦ μέσου, εἴτε οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ ἀποδεικνύονται ἀνέφικτοι μὲ τὸ μόνον μέσο τοῦ χρήματος. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ τόσοι πλούσιοι δυστυχεῖς, διότι πείσθησαν ὅτι ἡ παντοδυναμία τοῦ λεφτοῦ δὲν εἶναι παρὰ μῦθος.

Ἀπ' τὴ βασικὴ πρόταση ὅτι «τὸ δι' αὐτὸ αἰρετόν τοῦ δι' ἕτερον αἰρετοῦ αἰρετώτερον» πηγάζει σωρεία ἄλλων γενικῶν προστάσεων, πού ἔχουν τέτοια σημάδια, ὥστε πρέπει νὰ τις θεωρήσουμε σὰν θεμελιακοὺς κανόνες γιὰ τὴν ὀρθὴ ἐκλογή καὶ τὴν προτίμηση. Ξεκινῶντας ἀπ' τὴ πρόταση αὐτῆ μπορεῖ νὰ δεχθοῦμε χωρὶς δυσκολία ὅτι καὶ «τὸ καθ' αὐτὸ τοῦ κατὰ συμβεβηκότος αἰρετώτερον» καθὼς καὶ ὅτι προτιμώτερο εἶναι «καὶ τὸ αἴτιον ἀγαθοῦ καθ' αὐτὸ τοῦ κατὰ συμβεβηκὸς αἰτίου». Ὅπως π. χ. προτιμότερη εἶνε ἡ ἀρετὴ τῆς τύχης «Ἡ μὲν γὰρ καθ' αὐτὴν ἢ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς αἰτία τῶν ἀγαθῶν καὶ εἴ τι

ἄλλο τοιοῦτον». Ἐπίσης μεγαλύτερο ἀγαθὸ πρέπει νᾶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ ἀρχὴν ἀπ' ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀποτελεῖ τέτοια. Ὅμοίως τὸ αἷτιον τοῦ μὴ αἷτιου, διότι χωρὶς αἷτια καὶ ἀρχὴ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρχη κάτι ἢ νὰ γίνη. «Καὶ δυοῖν ἀρχαῖν τὸ ἀπὸ τῆς μείζονος ἀρχῆς (ἀπορρέον) μείζον καὶ δυοῖν αἷτιοιν τὸ ἀπὸ τοῦ μείζονος αἷτιου μείζον». Ἀπ' τὴν πρότασιν αὕτη πάλι συνάγεται ὅτι τὸ ἀγαθὸ ποὺ ἔχει ὡς συνέπεια ἄλλο ἀγαθὸ εἶναι μεγαλύτερο τοῦ ἄλλου αὐτοῦ ἀγαθοῦ, ὅταν τοῦτο τὸ δεύτερο δὲν ἔχει συνέπεια τὸ πρῶτο, «ὅταν τότε μὲν τῶδε ἔπεται, ἐκεῖνο δὲ τούτῳ μὴ» καθὼς εἶναι ἡ ὑγεία ποὺ ἔχει ὡς ἄμεση συνέπεια τὸ ζῆν, χωρὶς τοῦτο νὰ συνεπάγεται τὸ ὑγιαίνειν «Καὶ ὁ πάντων ἐχόντων, μηδὲν θιατέρου δεόμεθα, ἢ ὁ ἐχόντων προσδεόμεθα τοῦ λοιποῦ, καθάπερ ἐπὶ δικαιοσύνης καὶ ἀνδρίας· δικαίων μὲν γὰρ πάντων ὄντων οὐδὲν χρήσιμος ἡ ἀνδρία, ἀνδρείων δὲ πάντων ὄντων χρήσιμος ἡ δικαιοσύνη».

Προχωρῶντας ἔτσι ἀπὸ πρότασιν σὲ πρότασιν θὰ φθάναμε νὰ διατυπώσουμε ὅλους τοὺς συγκεκριμένους ἐκείνους προτιρηπτικούς κανόνες, ποὺ ἔχουν ἐφαρμογὴ στὴν πρακτικὴ ζωὴ καὶ ἔχουν γιὰ προϋπόθεσιν τὴν γενικὴ ἀρχή, τῆς ὁποίας δίνουμε μιὰ τελευταία διατύπωση, ὅτι μεγαλύτερο ἀγαθὸ εἶναι «τὸ ἥτιον προσδεόμενον θιατέρου ἢ ἐτέρων· αὐταρκέστερον γάρ». Γιαυτὸ ἡ «εὐδαιμονία» ποὺ πηγάζει ἀπ' τὸν ἐσωτερικὸ πλοῦτο εἶναι προτιμητέα ἀπ' τὴν «εὐτυχία», ἡ ὁποία σ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρώτη δὲν εἶναι αὐτάρκης «Οὐδενὸς γὰρ ἐνδεῆς ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' αὐτάρκης». Τὴν εὐδαιμονία αὐτῆς τῆς μορφῆς ἔχει χάσει καὶ ξεχάσει ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος καὶ δὲν θὰ τὴν ἀποκτήσῃ ξανά, ἂν δὲν πάψῃ νὰ στηρίζῃ τὴν ὑπαρξή του πάνω στὴ τύχη καὶ τὰ τυχαῖα ἐπακολουθήματά της.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ συμψηφισμοῦ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὔτε ἐπιδιώκει πάντοτε, ἀλλ' ἴσως οὔτε μπορεῖ πάντοτε νὰ ἐπιδιώκῃ τὸ «δι' αὐτὸ αἰρετόν», τὸν ὑποχρεώνει ὄχι μόνον νὰ θεωρῆ σὰν θετικὴ ἀξία τὴν μὴ ὑπαρξὴ μιᾶς ἀπαξίας (B', πρότασιν τοῦ Brentano) ἀλλὰ καὶ νὰ προτιμᾷ καὶ ἓνα κακό, σιὰ ὁποῖο προσμίχθηκε κάτι καλὸ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ κακό. Ἀλλὰ καὶ

μ' ἓνα μέρος ἑνὸς ἀγαθοῦ ἀρκεῖται συχνά, ὅταν τὸ ὅλο ἀγαθὸ τοῦ εἶναι ἀπρόσιτο, ὅπως μακαρίζει καὶ τὸν ἑαυτοῦ ὅτι ἓνα δεινὸ, πού τὸν ἐπληξε, εἶχε γι' αὐτὸν μικρότερες συνέπειες ἀπ' ὅ,τι συνήθως ἔχει.

“Ὅλ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα, καθὼς καὶ ἡ τρίτη περίπτωση τοῦ Brentano, μᾶς πείθουν ὅτι, κάτω ἀπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις καὶ περιορισμοὺς τὰ διάφορα ἀγαθὰ καὶ τὰ δεινὰ διάκεινται μετὰξὺ τους σὰν μεγέθη. Για τὸ λόγο αὐτό, ὅταν σ' ἓνα ἀγαθὸ προστεθῆ ἄλλο, δημιουργεῖται ἓνα ἄθροισμα, πού σὰν τέτοιο εἶναι προτιμότερο ἀπὸ τὰ μέρη πού τὸ συνιστοῦν. Ὁμοίως, ὅταν σ' ἓνα ἀγαθὸ προστεθῆ ὁποιοδήποτε ἀπ' τὰ ἄξια ἀποφυγῆς, τὸ κάνει ὀλιγότερο προτιμητέο ἢ καὶ ἀποφευκτέο. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅσα κρίνονται καθ' αὐτὰ ἄξια ἀποφυγῆς, ὅταν σ' αὐτὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα κακὰ ἢ ἀντιθέτως ἀγαθὰ. Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὴν ἀναλογία τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δεινῶν, πού βρίσκονται μέσα σ' ἓνα ὅλο, προκύπτει ἄθροισμα ἄλλοτε θετικό, ἄλλοτε ἀρνητικό, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πάντοτε ὅτι τὸ ὅλο, στὸ ὁποῖο ὑπερέχει τὸ θετικὸ εἶναι γι' αὐτὸ καὶ προτιμητέο, ἐνῶ σὲ κείνο, πού ὑπερέχει τὸ ἀρνητικὸ εἶναι γι' αὐτὸ καὶ ἀποφευκτέο. Μιὰ μικρὴ ἀτιμία, πού μᾶς ἐξασφαλίζει πλούτη ἢ δόξα, δὲν παύει νὰναι ἀτιμία ἐξ αἰτίας τῶν ἀποτελεσμάτων πού συμπτωματικὰ συνεπάγεται, ὅπως ἡ ἐμμονὴ στὴν ἀρετὴ θαυμάζεται τόσο περισσότερο ὅσο οἱ δοκιμασίες καὶ ὁ κατατρεγμὸς αὐξάνουν. Ὅσο μεγάλος καὶ ἂν εἶναι ὁ πλοῦτος, πού μὲ ἀδικία ἀποκτᾶται, ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ συμψηφισθῆ ἢ νὰ ἐκμηδενισθῆ ἢ νὰ ἐξουδετερωθῆ μὲ τὴν ἀδικία, πού τὸν προκάλεσε. Ἀκριβῶς διότι ὁ συμψηφισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀδύνατος, γιὰ τοῦτο βαρύνει τὴν ψυχὴ τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὸ ἀδίκημά του καὶ ἡ κακοδαιμονία του δὲν μπορεῖ νὰ ἀναιρεθῆ μὲ τὴ σχετικὴ ξεγνοιασιά καὶ καλοπέραση, πού τοῦ ἐξασφαλίζει ὁ πλοῦτος.

Ἐπὶ τούτων δηλ. περιπτώσεις, στίς ὁποῖες μποροῦμε νὰ ἐνεργήσουμε τὸν συμψηφισμὸ αὐτό, καθὼς ἄλλες στίς ὁποῖες εἶναι ἀδύνατος ἢ μερικῶς μόνο δυνατός. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ φυσικὰ μεγέθη, τῶν ὁποίων ὁ συμψηφισμὸς εἶναι ἀδύνατος ὅταν εἶναι ἕτερογενῆ. Γιαυτὸ ἰσχύει ἡ συμψηφιστικὴ ἀρχὴ μόνον μετὰξὺ ἀγαθῶν, πού εἶναι ὁμοιογενῆ καὶ ἐπιδεκτικὰ μιᾶς σύγκρισης, ἢ δ' ἄλλως πρέπει νὰ βρεθῆ μιὰ κοινὴ βάση—ἄς ποῦμε ἓνας κοινὸς παρονομαστής—πού νὰ

ἐπιτρέπη τῇ σύγκριση καὶ τὴν προσθίφαιρεση τῶν ἀγαθῶν. Ὅπως πέντε πορτοκάλλια καὶ ἕξ μῆλα δὲν δίνουν ἄθροισμα ἔνδεκα ἀγλαδιῶν, πάντως ὅμως ἔνδεκα καρπῶν, ἢ ἔνδεκα ἀντικειμένων, ἔτσι καὶ διάφορα μὴ ἀπόλυτα ὁμοιογενῆ ἀγαθὰ εἶναι ἐπιδεκτικὰ μιᾶς ἄθροισης ἀπὸ μιᾶ ὠρισμένη ὅμως προοπτικῆ. Ἄν στὸ ἄθροισμα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπ' τῆ βίλλα μου, τὸ κότερό μου, τὶς φορεσιές μου δὲν μπορῶ νὰ περιλάβω μέσα καὶ τὸ παιδί μου, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εὐτυχία μου δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἓνα ἄθροισμα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν, μέσα στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ ἡ χαρὰ ποὺ μοῦ προξενεῖ τὸ παιδί μου. Τὸ ἄθροισμα αὐτὸ, ποὺ λέγεται εὐτυχία, εἶναι διαφορετικὸ ἀπ' τὸ ἄθροισμα τῶν πραγματικῶν ἀγαθῶν ποὺ μὲ περιβάλλουν, γιατί σ' αὐτὸ δὲν ἀθροίζω πιά τ' ἀγαθὰ, ἀλλὰ τὶς χαρὲς ποὺ μοῦ προκαλοῦν. Εἶναι ἡ ἀναγωγὴ κάτω ἀπ' τὸν αὐτὸν ὅρον ποὺ μοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἄθροιση. Πρέπει λοιπὸν τὰ διάφορα ἀγαθὰ καὶ δεινὰ εἶτε καθ'αυτὰ εἶτε ἔπειτα ἀπὸ κάποια ἀναγωγὴ ν' ἀποτελέσουν ἓνα ὅλο καὶ μόνον τότε ἔχει νόημα νὰ μιλή κανεὶς γιὰ συμψηφισμό καὶ αὐξομείωση τῶν ἀγαθῶν, ποὺ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν πολλῶν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ ποτὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἑνός, ὅταν τοῦτο εἶναι ἀσύγκριτο καὶ ἀναντικατάστατο, ὅπως π.χ. εἶναι καὶ ἡ υἰγεία.

Γενικὰ ὅμως μποροῦμε νὰ δεχθούμε ὅτι οἱ περισσότερες ἀρχές, ποὺ διέπουν τὴ σύγκριση τῶν φυσικῶν μεγεθῶν διέπουν καὶ ὅσ' ἀγαθὰ εἶναι ἐπιδεκτικὰ μιᾶς ἔμμεσης ἢ ἀμεσης σύγκρισης. Καθὼς π.χ. ἀπὸ δυὸ μεγέθη ποὺ ὑπερέχουν ἑνὸς τρίτου, τὸ ὑπερέχον περισσότερο εἶναι τὸ μεγαλύτερο, ἔτσι ὅταν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνάλογη σύγκριση ἀπὸ ἀγαθὰ, μεγαλύτερο εἶναι ἀπὸ τὰ δυὸ, ὁποῖο ὑπερέχει περισσότερο ἀπ' τὸ τρίτο, ποὺ τὸ διαλέξαμε γιὰ μέτρο, ἐπειδὴ μᾶς εἶναι τυχὸν ποιοδὸ γνωστό. Ὅμοίως ἀπὸ δυὸ ἀγαθὰ, ποὺ προστίθενται στὸ αὐτὸ τρίτο, ἀξίζει περισσότερο ἐκεῖνο, ἀπ' τὸ ὁποῖα προκύπτει μεγαλύτερο ἄθροισμα. «Καὶ δυοῖν ὃ τῷ αὐτῷ προστιθέμενον μείζον τὸ ὅλον ποιεῖ». Γιαὐτὸ καὶ ὅ,τι εἶναι συντελεστικώτερο γιὰ πολλὰ πράγματα κρίνεται χρησιμώτερο, ἀπ' ὅ,τι συντελεῖ στὰ ὀλίγα—ἀρκεῖ μόνον αὐτὰ τὰ ὀλίγα νὰ μὴν ἀξίζουν περισσότερο ἀπ' τὰ πολλά. Γιαὐτὸ καὶ τὸ χρυσάφι φαίνεται προτιμώτερο ἀπ' τὸ σίδηρο, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἀχρηστότερο. Τοῦτο ὀφείλεται ὅμως στὸ ὅτι τὸ σπανιώτερο εἶναι πιὸ περιζήτητο ἀπ' τὸ

ἄφθονο, χωρίς γιαυτό τὸ σπάνιο ἀλλ' ἄχρηστο νὰ μπορῆ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὸ ἄφθονο, ἀλλὰ χρήσιμο. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις «τὸ πολλάκις τοῦ ὀλιγάκις ὑπερέχει» καθὼς εἶναι καὶ τὸ νερό, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει εἰπωθῆ «ἄριστον μὲν ὕδωρ».

Τέλος κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὴν περίπτωση ὅτι τὸ γενικὸ καλὸ εἶναι προτιμότερο ἀπ' τὸ περιορισμένο. Ἔτσι ὅταν μποροῦμε νὰ ὠφελήσουμε τοὺς πολλοὺς καὶ νὰ συντελέσουμε στὴν εὐημερία ἑνὸς εὐρύτερου κύκλου ἀνθρώπων, τοῦτο εἶναι προτιμότερο—ὅταν βέβαια ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἐκλέξουμε—ἀπὸ τοῦ νὰ βοηθήσουμε τοὺς ὀλίγους ἢ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνδιαφεροῦμε γιὰ τὸν στενότερο κύκλο.

Δὲν χρειάζονται, νομίζουμε, περισσότερα παραδείγματα καὶ ἐπιχειρήματα γιὰ ν' ἀποδείξουμε πόσο μεγάλο εἶναι τὸ πεδίο τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συμψηφιστικῆς ἀρχῆς καὶ πόσο χρήσιμη εἶναι γιὰ τὴν εὕρεση καὶ ἐκλογή τοῦ καλύτερου, τόσον ὅταν αὐτὸ ἀναφέρεται στὰ ἔξωτερικὰ ἀγαθὰ ὅσο καὶ στὰ ἐσωτερικὰ. Ὁμοίως ἔχει ἐφαρμογὴ στὶς καταστάσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, πού συμψηφίζονται βεβαίως μόνο ὅταν ἐπιδέχονται τὴ μεταξύ τους σύγκριση καὶ δὲν διαφέρουν πολὺ ὡς πρὸς τὴν προέλευση καὶ τὸ ποιόν. Εἰδικώτερα ὡς πρὸς τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο, πού εἶναι ἐντατικὰ μεγέθη, ἰσχύει ὅτι ὄχι μόνο καὶ οἱ περισσότερες ἡδονὲς εἶναι προτιμότερες ἀπ' τὶς ὀλιγώτερες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐντονώτερες ἀπ' τὶς λιγώτερο ἐντονες καὶ ἀντίστροφα προκειμένου γιὰ τὸν πόνο. Ἀπὸ τὶς περισσότερες καὶ ἐντατικώτερες ἡδονὲς ὅμως φαίνονται καλύτερες οἱ διαρκέστερες, ὅπως οἱ βραχύτεροι πόνοι εἶναι προτιμότεροι καὶ ἀπὸ τοὺς ὀλιγώτερον ἐντονους καὶ ἀριθμητικῶς ὀλιγώτερους.

Ἡ ποιοτικὴ ἀρχή. Τὸ καλύτερο ὡς τὸ ἀνώτερο.

Παρ' ὅλα ὅσα εἶπαμε παραπάνω γιὰ τὴ διάρκεια καὶ τὴν ἐνταση, ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ σὰν ἀπόλυτο κριτήριον τῶν ἡδονῶν, ὅπως εἶδαμε καὶ ἡ ἔκταση τῶν ἀγαθῶν δὲν μπορεῖ ν' ἀναπληρώσῃ τὴ θέση τοῦ ἑνὸς καὶ ἀναντικατάστατου. Ὑπάρχουν ἡδονὲς ποταπὲς πού καὶ σχετικὴ διάρκεια ἔχουν ὅσο καὶ ἐνταση παρουσιάζουν, καθὼς καὶ ἄλλες ἀνώτερες, πιὸ ἐκλεπτυσμέ-

νες, πὺ προτιμοῦνται ὄχι γιὰ τὴν ἔντασή τους ἢ τὴν ἐξαιρετικὴ τους διάρκεια, ἀλλὰ γιὰ τὸ εὐγενέστερο ποιόν τους. Γιαὐτὸ ὅπως εἶναι βέβαιο ὅτι μεγαλύτερη ἀξία ἔχουν ὅσ' ἀγαθὰ προκαλοῦν ὠραιότερες ἢ καλύτερες ἐπιθυμίες «ῶν αἱ ἐπιθυμῖαι καλλίους ἢ βελτίους», ἔτσι καὶ ἀντιστρέφοντας τὰ πράγματα ὀφείλουμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι καλύτερες εἶναι οἱ ἐπιθυμίες καὶ οἱ συναφεῖς ἡδονές, πὺ στρέφονται γύρω ἀπ' τὰ ὠραιότερα καὶ εὐγενέστερα ἀγαθὰ «τῶν καλλιόνων δὲ ἢ καὶ βελτιόνων αἱ ἐπιθυμῖαι βελτίους καὶ καλλίους». Δὲν εἶναι δηλ. πάντοτε οὔτε ἡ λύπη οὔτε ἡ ἡδονὴ κάτι τὸ καθ' αὐτὸ ἀποφευκτέο ἢ ἐπιδιωκτέο, ἀλλὰ συχνὰ συνδέεται ἡ ἡδονὴ μὲ κάτι τὸ καθαυτὸ ἀποφευκτέο — ὅπως μὲ τὴν καταστροφή τῆς ὑγείας — ἡ λύπη μὲ κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ δεχόμαστε νὰ ὑποστοῦμε καὶ ἀκόμη μεγαλύτερα δεινὰ ἀπ' ὅσα ἤδη ὑποφέρουμε. Γιαὐτὸ ἐνῶ ὁ πόνος, ὁ πόνος χωρὶς νόημα καὶ βαθύτερη σημασία, καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι μικρός, εἶναι ἀνυπόφορος ἀντίθετα μπορεῖ νὰ ἐξυψώσῃ καὶ νὰ ἐξαγνίσῃ, ὅταν ἐκεῖνο πὺ τὸν προκαλεῖ ἢ ἐκεῖνο χάριν τοῦ ὁποίου τὸν ὑποφέρουμε εἶναι εὐγενικὸ καὶ ὑψηλό. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πόνος καὶ ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι τὰ μόνα ἀντικείμενα τῶν προτιμήσεών μας καὶ τῶν ἀποστρεφῶν μας, ἀλλ' ὅτι ἡ προτίμηση σὰν ψυχικὴ διάθεση εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς καταστάσεις τοῦ πόνου καὶ τῆς ἡδονῆς.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν ἀγαθὰ γιὰ χάρη τῶν ὁποίων θυσιάζουμε ἓνα ἀγαθὸ σὰν τὴν ἡδονή, πὺ εἶναι ἀπ' ὅλους ἐπιθυμητὴ καὶ ἐπιδιώκεται πρὸς χάριν τοῦ ἑαυτοῦ της, μᾶς πείθει ὅτι ὑπάρχει μία ἱεραρχία μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς σκοποὺς καὶ στὴν ποσότητα τῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἱεραρχικὴ αὐτὴ διαβάθμιση τῶν ἀγαθῶν βρίσκει τὴν ἐκφρασὴ της στὴν προτίμηση, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι φυσικὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν ὀρθὴ ἢ πλανεμένη διατίμησή μας. Ἡ ἀνωτερότητα δηλ. τῶν ἀγαθῶν δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διαφορετικῆς προτίμησις πὺ ἔχουμε γι' αὐτὰ, ἀλλ' ἀντίθετα ἡ διαβάθμιση εἶναι ἓνα στοιχεῖο πὺ βρίσκεται μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ ἀγαθὰ καὶ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ' τὸ βαθμὸ τῆς προτίμησις μας. Μόνον ἔτσι μπορεῖ καὶ ἀποβαίνει αὐτῶν τὸ κριτήριον.

Δὲν θ' ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ πολλαπλᾶ προβλήματα πὺ γεννῶνται ὡς πρὸς τὴν θεωρητικὴ κατάταξη τῶν ἀξιῶν κατὰ ἱεραρχικὴς βαθμί-

δες. Μᾶς ἄρκει ὅτι στὶς ἀλλεπάλληλες προσπάθειες — πού σχετικὰ μὲ τὸ περίπλοκο αὐτὸ πρόβλημα καταβληθήκανε — ὡς βάση ἐχρησίμευσε πάντοτε τὸ γεγονὸς ὅτι βιοῦμε τὶς διάφορες ἀξίες ὄχι μόνον διαφορετικά, ἀλλὰ καὶ ὅτι καὶ ἡ βίωσή των εἶναι βίωση τῆς ἱεραρχίας των. Μὲ τὴν βάση αὐτὴ κατατάσσει ὁ Max Scheler τὶς ἀξίες ὡς ἑξῆς: 1) Οἱ ἀξίες τοῦ εὐχάριστου καὶ τοῦ δυσάρεστου. Σ' αὐτὲς ἀνταποκρίνονται οἱ αἰσθησιακὲς λειτουργίες τοῦ ἀπολαμβάνειν καὶ ὑποφέρειν καὶ οἱ αἰσθησιακὲς καταστάσεις τῆς αἰσθησιακῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου. 2) Οἱ βιωτικὲς ἀξίες τοῦ εὐγενοῦς καὶ τοῦ πρόστυχου (ἀγενοῦς, κοινοῦ). Οἱ σχετικὲς λειτουργίες πού ἀποτελοῦν ὁρμέμφυτες ἀντιδράσεις τῶν καταστάσεων τῆς ὑγείας ἢ τῆς ἀσθενείας, τῆς δύναμης ἢ τῆς κατάπτωσης, τῆς ἐντεινόμενης ζωῆς ἢ τοῦ ἐκφυλισμοῦ της, εἶναι τὸ θάρος, ὁ φόβος, ἡ ἐκδίκηση, ἡ ἀλληλεγγύη κ.τ.λ. 3) καὶ 4) Οἱ πνευματικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀξίες. Οἱ ἀξίες αὐτὲς χαρακτηρίζονται—σ' ἀντίθεση πρὸς τὶς βιωτικὲς ἀξίες—ἀπ' τὸ ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητες καὶ ἐλεύθερες ἀπὸ τὸ δεσμὸ πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὸ περιβάλλον. Ἄνωτερες εἶναι, ὄχι μόνον διότι εἶναι πολυχρονιώτερες—εἶναι μάλιστα ἄχρονοις—ὄχι μόνον διότι δὲν εἶναι διαιρετὲς ὅπως τὰ φυσικὰ ἀγαθὰ καὶ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὰ πρόσωπα, πού τὶς βιοῦν — σ' ἀντίθεση πρὸς τὶς ἀξίες τοῦ εὐχάριστου καὶ δυσάρεστου οἱ ὁποῖες εἶναι σχετικὲς πρὸς τὸν βιοῦντα αὐτὲς—ἀλλὰ διότι ἐμφανίζονται μὲ τὴν φανερὴ ἀξίωση ὅτι χάριν αὐτῶν πρέπει νὰ θυσιάζωνται τόσον οἱ ἀξίες τῆς αἰσθησιακῆς ὅσο καὶ τῆς βιολογικῆς σφαίρας. Οἱ κυριώτερες κατηγορίαι τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν εἶναι οἱ τοῦ ὠραίου, τοῦ δικαίου καὶ τῆς θεωρητικῆς ἀλήθειας. Εἶναι γεγονὸς βέβαια ὅτι οἱ ἀξίες αὐτὲς δὲν ἐπιδιώκονται ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κάτω ἀπὸ τὴν θετικὴν των μορφήν. Οἱ περισσότεροι ἄρκοῦνται μὲ τὸ status quo τῆς ἱστορικῆς πραγματοποίησης τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, χωρὶς ἢ ἀνησυχία τῆς ψυχῆς νὰ τοὺς σπρώχνη νὰ εἰσδύσουν βαθύτερα μέσα στὴ γνώση, τὸ ὠραῖο, τὸ δίκαιο καὶ τὸ θεῖο. Ἐν τούτοις εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ ἀξίες αὐτὲς διαπλάθουν τὸ ἦθος τῶν προσώπων καὶ τῶν λαῶν, δημιουργοῦν τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἱστορίαν, καθὼς καὶ ὅτι γύρω ἀπ' αὐτὲς διεξάγονται οἱ σοβαρότερες καὶ δραματικώτερες διαμάχες. Κάθε καταπάτηση τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, κάθε βία καὶ ὑποδούλωση—ἄρκει νὰ γίνουν συνειδητὲς — ἔχουν γι' ἄμεση ἀντίδραση τὸ ξύπνημα

τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία, στὴν ἀντίληψή μας, εἶναι ἡ ἀξία ποὺ περιβάλλει καὶ διέπει ὅλη τὴν περιοχὴ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. Μ' αὐτὴ τὴν ἀποψη γιὰ τὴν ἐλευθερία συνταυτίζεται αὐτὴ ὄχι μὲ τὴν ἄρνηση κάθε ἀξίας καὶ τῶν οὐσιαστικῶν νόμων καὶ τῆς εὐρυθιμῆς τάξης, ποὺ ἀπ' αὐτὲς ἀπορρέουν, ἀλλ' ἀντίθετα γίνεται ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ εὐρύτερη πραγματοποίησή των καὶ τὴν δημιουργία ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ.

Λαμβάνοντας γιὰ βάση τὸ κριτήριο τῆς ἱεραρχίας τῶν ἀξιῶν πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι οἱ προτιμήσεις μας εἶναι τόσο καλύτερες, ὅσο ἀνώτερο εἶναι τὸ ἀντικείμενο πρὸς τὸ ὁποῖο στρέφονται. Ἔτσι ἐμφανίζεται πᾶς τὸ καλύτερο ὡς ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἀξιῶν σύμφωνα μὲ τὸ κριτήριο τῆς ἱεραρχίας των, ἀπέναντι στοῦ ὁποῖο ὅλα τὰ ἄλλα κριτήρια φαίνονται δευτερεύοντα, ὅσοδῆποτε χρήσιμα καὶ ἂν εἴναι γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀναγνώριση τοῦ καλύτερου στὴν περιορισμένη περιοχὴ ὅπου ἰσχύουν. Χωρὶς ν' ἀναιροῦνται τὰ κριτήρια αὐτά, ἀποκτοῦν οὐσιαστικώτερη σημασία, ὅταν συνδυασθοῦν μὲ τὸ κριτήριο τῆς ἀνωτερότητας. Ἔτσι ἔαν μὲν ἡ πρόταση ὅτι «τὸ δι' αὐτὸ αἶρετόν τοῦ δι' ἕτερον αἶρετοῦ αἶρετώτερον» εἶναι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της φανερὴ, ἀντιθέτως δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ βαθμολογήσουμε δύο καθ' ἑαυτοὺς ἐπιδιωκτέους σκοπούς, ἔαν δὲν λαβαίναμε ὑπ' ὄψη μας καὶ τὴ διαφορὰ τῆς ἀξίας των. Ὁμοίως παράλληλα μὲ τὸ κριτήριο τῆς ποσότητας τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ἔντασης καὶ τῆς διάρκειας τῶν ἡδονῶν, ὀφείλουμε νὰ προσέχουμε πρὶν ἀπ' ὅλα στοῦ ὕψος τῶν ἐπιδιώξεών μας, ἀποβλέποντας μᾶλλον στοῦ «εὖ» παρὰ εἰς τὸ «πολύ».

Ὁ συνδυασμὸς τῶν κριτηρίων. Βάθος καὶ ὕψος.

Καταλήγοντος ἔτσι στοῦ πόρισμα ὅτι τὸ ποῖον εἶναι ἀπὸ τὸ ποσὸν προτιμητέο, δὲν ἀποκλείουμε ὅτι καὶ τὸ ποσὸν· μπορεί νὰ κριθῆ μὲ τὰ ποσοτικὰ κριτήρια. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὄχι μόνον κάθε ἀνώτερη ἐπιδίωξη εἶναι προτιμότερη ἀπὸ κάθε κατώτερη, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ δύο ἰσοβάθμιες ἐπιδιώξεις ἡ διαρκέστερη ἀπὸ τὴν ὀλιγώτερο διαρκῆ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη μάλιστα δὲν εἶναι καὶ πάντοτε καλύτερη ἡ ἀνώτερη ἀλλὰ βραχύτερη, ἀπὸ τὴν σχετικῶς κατώτερη ἀλλὰ διαρκέστερη καὶ

τουτο, διότι πρέπει να διακρίνουμε την ανωτερότητα του αντικείμενου απ' την ανωτερότητα της επιδίωξής του. Οἱ αξίες δηλ. ὡς ιδανικές οντότητες δὲν συνταυτίζονται με τις αξίες ὡς πραγματικότητες ἢ αντικειμενικούς σκοπούς. Ἐὰν τὸ ὡραῖο ὡς πνευματικὴ αξία κατέχη ἀνώτατη ἱεραρχικὴ θέση μεσ' τὸ ὄλο σύστημα τῶν ἀξιῶν, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι κάθε επιδίωξη τοῦ ὡραίου, πὺ ἀποτελεῖ μόνο μιὰ προσέγγιση πρὸς τὴν ιδανικὴν οντότητα τοῦ ὡραίου, εἶναι ὁπωσδήποτε μιὰ ἀνώτερη επιδίωξη. Ἡ τελευταία μπορεῖ νὰ φθάσῃ ὡς τις ἀνώτατες κορυφές τοῦ ὡραίου, ὅπως καὶ νὰ σταθῇ στοὺς πρόποδάς του, ἀπ' ὅπου οἱ κορυφές μένουν ἀθέατες, μπορεῖ δὲ ἀκόμη νὰ διαστραφῇ καὶ στὸ ἀντίθετο τοῦ ὡραίου, στὸ ἄσχημο. Γοητευόμενος π. χ. ἀπ' τὴν ὡραιότητα ἐνὸς λουλουδιοῦ καὶ ζητῶντας νὰ τὸ ἀποθανάτισω, δημιουργῶ μιὰ εἰκόνα του, ἢ ὅποια μπορεῖ ἀπλῶς νὰ γελοιοποιῇ τὸ εἶδος. Ἔτσι μεταξὺ τοῦ αντικειμένου τῆς επιδίωξης τῆς ἴδιας τῆς επιδίωξης καὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορές, οἱ ὁποῖες δὲν ἐπιτρέπουν νὰ συνταυτίζουμε τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀξίας των. Ἡ ἱεραρχία λοιπὸν τῶν ἀξιῶν εἶναι διαφορετικὴ ἀπ' τὴν ἱεραρχία τῶν ἐπιδιώξεων, πράγμα πὺ ἐπιβάλλει ὥστε νὰ ξεχωρίζουμε τὸ ὕψος τοῦ αντικειμένου τῶν ἐπιδιώξεών μας ἀπὸ τὸ ὕψος αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν ἐπιδιώξεών μας, πὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἔξαρση τοῦ προσώπου μέχρι τοῦ πραγματικοῦ ὕψους τῆς ἀξίας. Γιαυτὸ δὲν εἶναι ὅλες οἱ ἐπιδιώξεις πὺ ἔχουν ἀνώτερο περιεχόμενο καὶ πραγματικὰ ἀνώτερες ἐπιδιώξεις. Δίπλα δηλ. στὸ κριτήριο τῆς ανωτερότητας τῶν βιώσεων πρέπει νὰ θέσουμε καὶ τὸ κριτήριο τῆς πληρότητάς των γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ κρίνουμε τις βιώσεις ὡς ἀνώτερες ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενό τους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἑαυτό τους καὶ τὸν ἑαυτόν μας. Ἀλληγορικὰ ἂν ἐκφρασθοῦμε, διακρίνουμε τὴν ανωτερότητα τῶν βιώσεων ὡς ἑξῆς: μπορεῖ ἀπὸ μακρὰ νὰ θαυμάσουμε τὸ ὕψος ἐνὸς βουνοῦ καὶ ἢ θεὰ του μπορεῖ κάποτε καὶ κάπως νὰ μᾶς ἐξυψώσῃ, μπορεῖ ὅμως καὶ ν' ἀνεβοῦμε τὸ βουνὸ καὶ νὰ σταθοῦμε στὴν κορυφή του καὶ τότε διαφορετικὰ θὰ αἰσθανθοῦμε τὸ ὕψος του. Τὸ ἀνώτερο ὁπωσδήποτε ἐξυψώνει καὶ με τὴν ἀπλῆ του θεὰ, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀκόμη ὅτι ἐξυψωνόμαστε καὶ μέχρι αὐτοῦ.

Ἔτσι πιά καταλήγουμε στὸ πόρισμα ὅτι στὴ συγκεκριμένη σφαῖρα

τῆς πραγματοποίησης καὶ τῶν ὑποκειμενικῶν ἐπιδιώξεων τὸ ἀνώτερο —πρὸς τὸ ὁποῖο συνταυτίζεται τὸ πραγματικῶς καλύτερο—πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς συμμετοχῆς τοῦ προσώπου στὴ βίωση τοῦ ἀνώτερου. Ἀπὸ τὴν εὐρύτερη αὐτὴ συμμετοχὴ τοῦ προσώπου στὶς ἀνώτερες βιώσεις ἐξαρτᾶται καὶ τὸ ἦθος αὐτοῦ. Εὐρύτερη ὁμως πρέπει νὰ εἶναι ἡ συμμετοχὴ αὐτῆ, διότι γιὰ τὸ ἀνώτερο ἦθος δὲν εἶναι ἀρκετό, ἐὰν μέσα στὸ ὄλο τῶν βιώσεων ὑπάρχη τυχὸν καὶ μία πού νὰ στρέφεται πρὸς κάτι τὸ ἀνώτερο, ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες τείνουν στὸ ποταπὸ καὶ τὸ συνηθισμένο, ἐκτὸς ἐὰν αὐτὴ ἢ μία εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ ἐξυψώσῃ τὸ ὄλο πρόσωπο. Χωρὶς αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἀνώτερη ἐπιδίωξις παρὰ μιὰ ἱκανότητα τοῦ προσώπου νὰ μεταπηδήσῃ προσωρινὰ σ' ἀνώτερο ἐπίπεδο, ὅπου ὁμως εἶναι ἀνίσχυρο νὰ παραμείνῃ. Αὐτὴ μάλιστα εἶναι πού μᾶς ἐκπλήσσει περισσότερο στὴ πλειονότητα τῶν καλλιτεχνῶν, ὅτι ἐνῶ ἔχουν τὰ φτερά, πρόσκαιρα μόνον ἐξυψώνονται ὥσαμε τὸ φῶς τῆς ἀνωτερότητας γιὰ νὰ μᾶς τὸ μεταδώσουν, εἶναι δὲ λίγοι πού σὰν τὸν Μπέτχοβεν μποροῦν νὰ σταθοῦν στὰ ὕψη αὐτά, ὅπου τὰ ἄστρα φέγγουν λαμπρότερα, ἀλλὰ καὶ οἱ παγομένοι ἄνεμοι ἀπ' τὶς θύελλες τῶν τραγικῶν συγκρούσεων εἶναι δριμύτεροι καὶ φοβερότεροι. Οἱ περισσότεροι ἀντιθέτως δὲν εἴμαστε παρὰ χαρταετοί, πού μὲ τὸ ἀνώτερο δὲν μᾶς συνδέει τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ λεπτὴ ἀδύνατη κλωστή, ἀνίσχυρη ν' ἀνθέξῃ στὸ πρῶτο φύσημα καὶ ἔτοιμη πάντοτε νὰ κοπῇ, ρίχνοντάς μας ἔτσι ἀπ' τὸ τεχνικὸ μας ὕψος.

Οἱ ἐπιδιώξεις τῶν διαφόρων ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ κάθε ἀτόμου μποροῦν ν' ἀναβλύζουν ἄλλοτε ἀπ' τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ἐσωτερικότητάς των καὶ ἡ ἱκανοποίησις πού τὶς συνοδεύει νὰ γεμίζῃ περισσότερο ἢ λιγώτερο τὴν ὅλη προσωπικότητα, ἄλλοτε δὲ πάλιν νὰ παρουσιάζουν καθαρὸν ἐπιφανειακὸ χαρακτῆρα ἢ καὶ νὰ εἶναι τελείως ξένες πρὸς τὴν ἀξία τοῦ προσώπου. Γιαυτὸ εἶναι ἢ ἀπ' τὰ βαθύτερα κέντρα τῆς προσωπικότητος πηγάζουσα καὶ πληροῦσα αὐτὴν εὐδαιμονία ἀνώτερη ἀπ' τὴν ψυχρὴ εὐτυχία, πού ὀφείλεται σὲ καθαρὸς ἐξωτερικοὺς λόγους, στὴ τυχαία ἔστω συσσώρευσις πλούτου, πού μπορεῖ νὰ συνοδεύεται μὲ μιὰ ἐσωτερικότερη δυσἀρέσκεια καὶ βαθύτερη ἀπελπισία. Δὲν εἶναι λοιπὸν μόνον τὸ ποσὸ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ἔντασις τῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ ὕψος τῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἡ ἀπ' αὐτὰς ἐξαρτώμενη βα-

θύτερη ικανοποίηση τοῦ προσώπου, πού ἀποτελοῦν τὸ κριτήριο γιὰ ὅσα πραγματικά καὶ οὐσιαστικά πρέπει νὰ κρίνονται ὡς τὸ καλύτερο καὶ κατὰ συνέπεια καὶ σὰν τελικὸ συμπέρασμα πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ πραγματικὰ καλύτερο ἐγκείται στὴ σχέση πού βρίσκεται τὸ ὕψος τῶν βιώσεων καὶ ἐπιδιώξεων μας πρὸς τὸ ἀντίστοιχο βάθος των. Συντελεσταὶ ὁμως ἀπλοὶ τῆς σχέσης αὐτῆς εἶναι καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ἔνταση τῶν ἡδονῶν, καθὼς καὶ κατὰ ποσὸν τὸ ἐπιδιωκόμενον εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀρετὸν ἢ αἴρετὸν χάριν ἄλλου καὶ ὅσα ἄλλα κριτήρια τοῦ καλύτερου ὑπάρχουν καὶ δὲν τὰ ἀναφέραμε. Ἐὰν ὁμως παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι προτιμοῦν κατὰ κανόνα τὰ καθαρῶς ἔξωτερικά, ποσοτικῶς διατιμώμενα ἀγαθὰ, αὐτὸ προέρχεται ἀπ' τὸ ὅτι τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ τ' ἀποκιά κανεὶς εὐκολώτερα, ὅταν μάλιστα βοηθήη καὶ ἡ τύχη, ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά καὶ γενικὰ τὰ ἀνώτερα ἀγαθὰ. Τὸ εὐκολώτερο ὁμως γενικῶς προτιμᾶται ἀπὸ τὸ δυσχερέστερο, διότι καὶ ὁ νόμος τῆς μικρότερης ἀντίστασης ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸς ἀρχὴ γιὰ τὶς προτιμήσεις, ἀρχὴ περιορισμένου κύρους, τὴν ὁποίαν ἐπεκτείνουμε συνήθως περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πραγματικὰ εἶναι πρέπον.

Τὸ καλὸ καὶ τὸ καλύτερο.

Τελειώνοντας ἐδῶ τὴν ἔρευνά μας ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ θεωροῦμε ἔξαντλημένο τὸ θέμα μας. Ὑπάρχουν ὄχι μόνον καὶ ἄλλες ἀπόψεις τοῦ καλύτερου ἀπ' ὅσες ἀναφέραμε στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης μας, ἀλλὰ καὶ ἄλλα κριτήρια γιὰ τὴν ὀρθὴ διάγνωσή του, ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία τῆς μεσότητος, κατὰ τὴν ὁποία τὸ καλύτερο ἀποδεικνύεται ὡς τὸ μεταξὺ δύο ἄκρων (ὑπερβολῆς καὶ ἔλλειψης) βρισκόμενο μέσο. Ἔτσι εἶναι τὸ θάρρος τὸ μέσον ἀπ' τὰ δύο ἄκρα τοῦ θράσους καὶ τῆς δειλίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ ὀλοκληρωμένη χωρὶς τὴν ποιοτικὴ ἀρχὴ τῆς ἀνωτερότητας. Τὸ μέσο αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι τὸ σταθερό, διότι μπορεῖ νὰ προσλάβῃ ὅλους τοὺς βαθμούς, πού βρίσκονται μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τοῦ ἀριστοῦ καὶ τοῦ ἀπλῶς μετρίου ἢ καὶ τοῦ κοινοῦ καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ κριθῆ πάλιν — ὅπως τὸ ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης⁵⁾ — μὲ τὸ κριτήριο τῆς

5) διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή· κατὰ δὲ τὸ ἀριστον καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης.

ἀνωτερότητας. Ἐτσι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀποδείχεται ὅτι εἶναι ἡ διέπουσα ἀρχὴ τῶν προτιμήσεων, μὲ τὶς ὁποῖες ἐκδηλώνεται οὐσιαστικὰ καὶ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου. Ἡ σημασία του εἶναι τέτοια, ὥστε θάπρεπε νὰ ἐξετάσουμε ἀκόμη τὴ σχέση ὅλων τῶν ἀξιῶν πρὸς τὴν ἀξία τοῦ προσώπου. Ἡ ἔρευνα ὅμως αὕτη θὰ ἀνοίγε τέτοια προβλήματα, πού θὰ ξεφεύγαμε δλότελα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἰδέα τῆς μελέτης μας, πού δὲν ἀπέβλεψε σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στὸ ν' ἀποδείξη ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀντικειμενικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀναγνώριση καὶ ἐκλογὴ τοῦ καλύτερου. Αὐτὸ ὅμως πού θὰ προέκυπτε ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὕτη θάταν ὅτι ἀπὸ κάθε ἐμπράγματη ἀξία ἀνώτερη εἶναι πάντοτε ἡ ἀξία τοῦ προσώπου, ἡ ὁποία, ὡς καθαυτὸ ἀξία, καθὼς καὶ οἱ ἀνώτερες πνευματικὲς ἀξίες θάπρεπε ν' ἀποτελοῦν τὸ ἀπώτερο ἀντικείμενο τῶν ἐπιδιώξεών μας. Ἐὰν αὐτὸ πραγματοποιῶνταν στ' ἀληθινὰ θὰ ξέπεφταν ὅλες οἱ ἄλλες σ' ἀπλᾶ μόνον μέσα, ὄχι διότι ἡ ἀξία τοῦ προσώπου καὶ οἱ πνευματικὲς ἀξίες ἀντιπροσωπεύουν τὸ καλύτερο, ἀλλὰ διότι εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ καλὸ ἢ πάντως ἡ ἀμεσώτερή του ἔκφραση. Ἀπέναντι ὅμως τοῦ ἀγαθοῦ παίζει κάθε ἀναζήτησις τοῦ καλύτερου ἓνα ρόλο μόνον δευτερεύοντα καὶ ὑποτακτικόν.